

Bevægelses mønstre i traditionelle moskéer

- om hvilke bevægelser rum giver mulighed for og hvordan rum kan bevæge os

af Troels Rugbjerg

Artiklen omhandler, hvordan vi kan bevæge os i den arabiske arkitekturs rum. Dette forhold undersøges i tre traditionelle moskéer, hvor en afgørende iagttagelse er, at moskéernes rum orienterer sig flertydigt og kontrastfuldt. Der introduceres også til begrebet parallax – oplevelsen af at elementer tæt på flytter sig hurtigere, når vi bevæger os, end elementer længere væk. Artiklen konkluderer, at arabisk arkitektur kan lære os noget i dag ved, at den ikke dikterer nogen bevægelser, men i stedet faciliterer mulige bevægelser.

”Arabisk arkitektur giver os en værdifuld lektie. Den værdsættes *under gangen*, med fødderne; Det er i bevægelse, at man ser udviklingen af arkitekturens orden. Det er i principiel modsætning til barok arkitektur som er designet omkring et teoretisk fikseret punkt. Jeg foretrækker lektien fra den arabiske arkitektur.”¹

Le Corbusier og Pierre Jeanneret inddrager her arabisk arkitektur, som en potentiel kilde til inspiration, i forbindelse med beskrivelsen af den arkitektoniske promenade i *Villa Savoye, Poissy, Frankrig (1929-31)*.

Spørgsmålet er om arabisk arkitektur også i dag kan lære os noget, som Le Corbusier og Pierre Jeanneret mente den kunne for 80 år siden? Og hvad mener de egentlig med, at arabisk arkitektur opleves under gangen, med fødderne?

Med udgangspunkt i én form for arabisk arkitektur - traditionelle moskéer - undersøger jeg relationer mellem rum og bevægelser i: *Umayyad Moskéen i Damaskus, Al-Azhar Moskéen i Cairo og La Mezquita i Córdoba*.

SØJLEHALLER MED SIDEORDNEDE ARKADER

Traditionelle moskéer består af et gårdrum og et bederum. Relationen mellem dem er ofte helt flydende, så et mindre gårdrum enten fremtræder som et ”udskåret” område af bederummet eller et mindre bederum fremtræder som en forlængelse af et gårdrum.

Hvis ikke overgangen mellem gård- og bederum er flydende, så har bederummet ofte mange indgange.²

Før du kommer indenfor i moskéens rum med bløde overgange, må du krydse den skarpe grænse mellem moské og den omgivne verden, markeret som det sted, hvor du tager skoene af.

Bederummet er søjlehaller, som er flere rækker af søjler, hvorimellem, der dannes arkader. Søjlerækkerne bærer bjælker eller murbuer, som igen bærer et loft.³

Særlige kendetegn ved disse søjlehaller er, at der ikke er en eller flere af arkaderne, der er fremhævet ved størrelse og/eller placering men, at de derimod er sideordnede og ligeværdige.

Retning for bøn i Islam sker mod det geografiske punkt *Mekka*, i modsætning til kristendommen, hvor de bedende vender sig mod verdenshjørnet øst.

Retningen for bøn er lineært markeret i rummet ved en væg - *qibla*-væggen, der vender vinkelret mod Mekka, i modsætning til et kirkerum, hvor menigheden vender sig mod det sted (punkt), hvor alteret står, og som angiver retningen mod øst.

I moskéerne indgår der ikke et alter. Her vil mange ofte bede sammen, men selve bønnen fremstår relativt individuel, som transcenderende det konkrete rums afgrænsning. Det bevirker, at orientering for bøn i moskéernes bederum opleves mindre tydelig i forhold til kirkerum, der orienterer sig mere ensidigt mod altret (Grube 1978:13).

KONTRAST-FULD ORIENTERING I Umayyad

Umayyad Moskéen i Damaskus, Syrien (påbegyndt ca. 706) erstattede ved sin opførelse en tidligere kirke. Kirken har sandsynligvis inspireret til den nuværende moskés bederum, der umiddelbart fremstår som en tre-skibet basilika, der netop kendes fra kirkerum (Tadgell 2008:59). Men hvor der i kirkerummet ville stå et alter i den ene ende af det midterste skib, som ville være både højere og bredere end de to sideliggende, så er der intet alter her. Skibene er i stedet ligeværdige ved at være tre identiske arkader.

De tre lange arkader gør dog stadig, at rummet orienterer sig på langs, men det kontrasteres af, at retningen for bøn foregår på tværs, da *qibla*-væggen er en af rummes lange vægge.

Denne dobbelte orientering kontrasteres yderligere af, at du i dag kommer ind i bederummet fra siden, så din første oplevelse af rummet bliver over en diagonal vinkel.⁴ Fra dette udgangspunkt er det en søjlehal du oplever. På trods af, at rummet kun har to søjlerækker - det absolut minimale til at kunne danne en søjlehal - så kan der her dannes lag af søjler foran dit blik, der gør at rummet fremstår både tæt og dybt samtidigt med, at lagene af søjler afskærer dit udsyn, så du ikke får en dækkende opfattelse af rummet. Rummet præsenterer her et udsnit af, hvad det indeholder, men ikke alt, - og netop det gør rummet dragende og ansporer dig til at fortsætte ind i det.

Her kan du opleve det som filminstruktøren Eisenstein beskriver som *parallax* (Samuel 2002:125), hvor elementer tættere på dig i rummet flytter sig hurtigere, når du bevæger dig, end elementer længere væk.

Men efter du er trådt ind i bederummet og bevæger dig i en af de tre arkader, så ændres oplevelsen til at blive mindre dynamisk. De brede og høje arkader i sammenhæng med de tætte søjlerækker gør, at du mere oplever at bevæge dig i adskilte rum mellem relativt åbne vægge, end at være i en sammenhængende søjlehal.⁵

Umayyad Moskéens bederum fremstår som en søjlehal med ligeværdige arkader. Et samlet

overblik over rummet får du ikke noget bestemt sted, det opstår i stedet over tid gennem bevægelse i rummet.

Det svækkes i de ensidigt orienterede arkader, der mere fremtræder som rum i sig selv, end som en del af det større rum, men det opleves intenst når du bevæger dig diagonalt ind fra siden i rummets flertydige orientering, hvor du drages af det som kun anes men ikke afsløres.

EN TÆT FAST TAKT I AL-AZHAR

I modsætning til *Umayyad Moskèens* relativt få høje søjler, så har *Al-Azhar Moskéen* i *Cairo, Egypten* (påbegyndt ca. 972) mange flere og mindre søjler, der står tæt i rækker og danner tilsvarende smallere og også lavere arkader.⁶

Adgang fra gårdrummet til *Al-Azhars* store bederum sker i dag af en indgang i midten, så ens indtræden i rummet bliver i en central akse.⁷ Samtidigt med din indtræden møder du en mindre tilbageværende del af en oprindelig *quibla*-væg, efterladt midt i rummet, på trods af, at der også er en *quibla*-væg, fra en senere udvidelse af bederummet bagved, der spænder hele rummets bredde ud.⁸

I forhold til din udgangsposition i *Umayyad* fra siden, som nærmest trak dig med ind i rummet, ved at lægge op til mulige opdagelser, så kræver det her mere overvindelse at bevæge sig ind. Blandt andet fordi der er mest lys ved væggen til gårdrummet, og bederummet bliver mørkere jo længere ind du kommer.⁹

Fra din indgangsposition kan du bevæge dig i et cirkulært forløb ind i rummet, omkring den første *quibla*-væg. En vandring der afslører et rum tæt med søjler.

Søjlerækkerne ligger, som i *Umayyad*, parallelt med *quibla*-væggen, men arkaderne er mindre tydelige her og i stedet opleves rummet mere sammenhængende på tværs af arkaderne. Afstanden mellem søjlerne i søjlerækkerne og arkadernes bredde er næsten den samme - ca. 4,5 meter. Dette kvadratiske proportionsforhold giver en fast takt, der følger en som et anslag rundt i rummet, både på kryds og tværs, og det gør også, at diagonale kig blot kommer til at ligne kig ned gennem arkaderne.

En mere interessant oplevelse af rummet, og oplevelsen af *parallax*, forekommer dog så snart du drejer blikket ud af en præcis 45 graders diagonal.

Her åbenbarer rummet uforudsigelige kig gennem lag af søjler, hvor elementer afslører sig i dybden, for så at blive væk bag søjlerne igen. Her har rummet en dynamik, der ansporer dig til bevægelse i rummet.

Som i *Umayyad* kan du, på grund af søjlernes tæthed, ikke få en samlet forståelse for bederummets udstrækning uden at bevæge dig rundt i det. Den ens afstand mellem søjlerne i begge retninger giver en ensartet fast takt. Det opleves i højere grad som ét samlet rum, i modsætning til *Umayyad*, der mere opleves orienteret i arkaderne.

EN RYTMISK SKOV AF SØJLER I LA MEZQUITA

I bederummet i moskéen *La Mezquita* i *Córdoba, Spanien* (påbegyndt ca. 784) er søjlerne stort set magen til søjlerne i *Al-Azhar*. De er både tynde og lave - kun ca. 4 meter, men for at undgå en relativt lav rumhøjde, som i *Al-Azhar*, og måske også for at styrke konstruktionen, så har man her valgt en anden overraskende og original løsning: At tilføje en ekstra murbue over en nedre, og det giver rummet en samlet højde på ca. 10 meter, hvor der kun er ca. 7 meter i *Al-Azhar*.

Selvom søjlerne her står lige så tæt, som i *Al-Azhar*, så er placeringen anderledes. I søjlerækkerne står de tættere, men arkaderne mellem søjlerne er til gengæld bredere. Dette rektangulære proportionsforhold - ca. 3 x 7 meter giver diagonale kig, som afviger fra kig på langs eller på tværs af rummet. De bliver i stedet uforudsigelige og giver en umiddelbar oplevelse af *parallax*.

Proportionsforholdet mellem søjlerne bidrager til en mere "swingende" rytme sammenlignet med den mere konstante takt, der kom af det tilnærmede kvadratiske forhold mellem søjlerne i *Al-Azhar*.

Adgang til bederummet foregår i dag enten fra to sideliggende indgange, som i *Umayyad* eller midtpå, som i *Al-Azhar*. Alle de øvrige porte, som findes langs hele væggen mellem moskéens gård- og bederum er i dag spærret. Men hvor portene i *Umayyad* og *Al-Azhar* er spærret med gitre af træ, som leder dagslys ind i rummet, så er indgangene her blevet muret til. Det ødelægger selv sagt relationen mellem gård- og bederum, men det betyder også, at bederummet får et ensartet mystisk lys, i modsætning til den store forskel i lysintensitet, der kan komme af, at lyset får mulighed for at komme ind fra siden.¹⁰

La Mezquita anvendes ikke som moské i dag, hvorfor du her kan beholde dine sko på både ude i gårdrummet og inde i det enorme bederum på ca. 126 x 176 meter.¹¹ Det er med til at øge farten på ens bevægelser, til forskel fra *Umayyad* og *Al-Azhar*, hvor det at gå uden sko, gør dig mere sensitiv og anderledes opmærksom på din gang og dermed også mere langsom.¹²

Et karakteristisk træk ved *La Mezquitas* bederum er, at de to murbuer er underdelt i brede farvestriber. En sandsynlig årsag til det er, at de relative høje kraftige murbuer fremstår visuelt lettere ved at blive delt op. Effekten er, at buerne, som samlet bygningsdel, synes at opløse sig, på trods af, at der kun er tale om striber af farver. Det er med til at give indtryk af et rum, der er flimrende og kalejdoskopisk. "No other mosque creates the 'forest space' illusion so effectively, perhaps partly because of the means chosen to carry the roof" (Hillenbrand 2001: 246)

Bederummet opleves ikke homogent, som en underdelt helhed, men derimod heterogent, som en samling af dele, der optræder i formationer af gentagelser og serier. "Parts are not fragments of wholes but simply parts" (Allen 1999:94). Denne udformning af rummet gør,

at du ikke har mulighed for at orientere dig mod et dominerende og styrende forhold, som for eksempel et alter eller en kuppeltop. I stedet flakker dit blik indad og nedad mod mindre dele.

Som i både *Umayyad* og *Al-Azhar* kan man heller ikke her få en samlet forståelse af bederummets udstrækning, og her bliver du også draget yderligere ind i diagonaler gennem skoven af søjlen. Årsager til, at du oplever store spændinger i rummet skyldes en kombination mellem det dynamiske proportionsforhold, der her er mellem søjlerne; opdelingen og nedbrydningen i bygningsdele samt rummets enorme udstrækning.

RUM DER FACILITETER BEVÆGELSE

Orientering i de traditionelle moskéers bederum er flertydig. Her vil arkader ofte orientere rummet i en retning mens retning for bøn orienterer sig i en anden. Derudover kan rummet også både opfattes orienteret i langsgående arkader og som et samlet rum, der overskrider de enkelte arkader.

Spændinger mellem forskellige orienteringer i rummet åbner op for diagonale bevægelser, frem for at følge veje på kryds eller tværs. Når du bevæger dig diagonalt er rummet skiftevis åbenbart og tildækket og du kan her opleve effekten af *parallax*, som beskrevet af Eisenstein.

Bederummene fremstår som en sammenstilling af mange mindre dele og der er ikke et samlende forhold, indenfor rummet, der organiserer rummets udformning. Ligesom de bedende transcenderer rummets vægge i bønnen, så kan én samlet opfattelse heller ikke opleves i rummet. I stedet optræder rummet i dele under din bevægelse.

”The great space does not appear to the eye as a unified whole but at ever multiplying parts of such a whole. In this way, the artists emphasize that everything in our world is piecemeal and divided. Unity exists only in eternity.” (Bukdahl 2006:15)

Det er en arkitektur, der ikke dikterer nogen bevægelser men i stedet faciliterer mulige bevægelser, og her kan arabisk arkitektur lære os noget – også i dag.

LITTERATUR

- Allen, Stan (1999): "Field Conditions". I: Points+Lines, Diagrams and Projects for the City. New York: Princeton Architectural Press.
- Bukdahl, Else Marie (2006): "The most beautiful jewel' - the Great Mosque of Cordoba". I: Bukdahl, Else Marie: The Islamic Golden Age in Spain. Copenhagen: The Royal Danish Academy of Fine Arts, School of Visual Arts.
- Grube, Ernst J. (1978): "What is Islamic Architecture". I: Michell, George (ed.): Architecture of the Islamic World. London: Thames and Hudson.
- Hillenbrand, Robert (2001): "The Use of Spatial Devices in the Great mosque of Córdoba". I: Hillenbrand, Robert: Studies in Medieval Islamic Architecture. London: The Pindar Press.
- Le Corbusier & Pierre Jeanneret (1935): Oevre Complete de 1929-1934. Switzerland: Les éditions d'architecture Erlenbach-Zurich.
- Samuel, Flora (2002): Le Corbusier and the Architectural Promenade. Basel: Birkhäuser.
- Tadgell, Christopher (2008): Islam, From Medina to Magrab and from the Indies to Istanbul. London: Routledge.

NOTER

- 1 Min oversættelse efter fransk: "L'architecture arabe nous donne un enseignement précieux. Elles'apprécie à la marche, avec le pied; c'est en marchant, en se déplaçant que l'on voit se développer les ordonnances de l'architecture. C'est un principe contraire à l'architecture baroque qui est conçue sur le papier, autour d'un point fixe théorique. Je préfère l'enseignement de l'architecture arabe." (Le Corbusier et Pierre Jeanneret, Oevre Complete de 1929-1934. Les éditions d'architecture Erlenbach-Zurich, Switzerland, 1935:24)
- 2 Desværre er mange af indgangene ofte spærret i dag, så overgangen i stedet bliver mere skarp. Også opdelinger mellem køn begrænser bevægelser i moskéerne, især for kvinder.
- 3 Søjlernes dimensioner har været et udgangspunkt for moskébyggeriet, da de ofte er genbrugte fra tidligere bygninger, hvilket er tilfældet for alle de tre moskéer, som jeg skriver om her.
- 4 Kun de to yderste porte, ud af rækken af porte, der dækker hele den lange mur, mellem gård- og bederum, benyttes umiddelbart i dag og i sjældne tilfælde de to sideliggende døre.
- 5 Bederummet er i dag opdelt i køn, hvor den "bagerste" søjlearkade – længst væg fra quibla-væggen, er til kvinder, mens de to resterende arkader er forbeholdt mænd.
- 6 Al-Azhar er blevet omdannet mange gange, og her er en afgørende omdannelse en udvidelse af bederummet.
- 7 Som i Umayyad består hele væggen mellem gård- og bederum af porte, som dog alle er spærrede bortset fra den ene centrale indgang.
- 8 En væsentlig årsag til, at væggen ikke er blevet fjernet, er for at bevare en rigt udsmykket mihrab, som væggen rummer. En mihrab er en niche i quibla-væggen, med størrelse som en dør.
- 9 Kvinder kan ikke anvende det store bederum til bøn, men de er ikke afholdt fra at bevæge sig i det.
- 10 Denne "ubalance" i rummet kan opleves i bederummet i Al-Azhar, hvor der er relativt stor forskel mellem en lysere del af bederummet, ud mod gårdrummet, og en mørke del dybere inde.
- 11 Ligesom Al-Azhar er også La Mezquita blevet omdannet over flere omgange.
- 12 At bygningen ikke anvendes som moské betyder også, at der ikke er nogen opdeling mellem køn.